

В очікуванні варварів

Джон Максвелл Кутзее

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Олександр Степанов

© Видавничий дім «Фабула». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

I

Я ніколи не бачив нічого подібного: два маленькі скляні кружальця, що висять перед його очима в дротяних петельках. Він що, незрячий? Було б зрозуміло, якби він хотів приховати сліпі очі. Але він не сліпець. Ззовні ці темні кружальця здаються непрозорими, але він бачить крізь них. Він каже мені, що це — новітній винахід.

— Вони захищають очі від сліпучого сонця,— пояснює він.— Тут, у пустелі, розумієш їхню користь. З ними не треба постійно мружитись. І менше болить голова. Дивіться,— він легенько торкається куточків очей,— жодної зморшки.— Він знову опускає скельця. І справді, у нього шкіра молодого людини.— У нас усі їх носять.

Ми сидимо в найкращій кімнаті корчми, перед нами на столі — сулія та миска з горіхами. У розмові ми не торкаємося причин, через які він тут. У нього надзвичайні повноваження, і цього достатньо. Натомість ми говоримо про полювання. Він розповідає про останні неймовірні лови, на які виїжджав: тоді забили тисячі оленів, вепрів, ведмедів — так багато дичини, що довелося залишити гнити там цілу гору туш («Було дуже шкода»). Я розкажу йому про величезні зграї гусей і качок, які під час перельоту щороку опускаються на наше озеро, і тутешні способи їх уполовати. Я пропоную звозити його на нічну риболовлю на тубільному човні. «Таким досвідом не слід нехтувати,— кажу я.— Рибалки з палаючими смолоскипами б'ють у барабани над водою, щоби загнати рибу до розкинутих ними тенет». Він киває. І розповідає про свою подорож на інший кордон, де люди вважають делікатесом певні види змії, і величезну антилопу, яку він якось підстрелив.

Він невпевнено пробирається незнайомою обстановкою, але темних скелець не знімає. Іде він рано. Він зупинився тут, у корчмі,

оскільки це найкраще житло з того, що пропонується в місті. Я наголошую прислузі, що він дуже поважний гість. «Це полковник Джолл із Третього відділу,— кажу я.— А Третій відділ тепер — головний підрозділ Національної Гвардії.— Принаймні про це говорять застарілі чутки, що долинають до нас зі столиці. Власник корчми киває, служниці догідливо схиляють голови.— Ми маємо справити на нього гарне враження».

Я виношу свою циновку на стіну фортеці, де нічний вітерець хоч якось полегшує спеку. На плоских дахах міста в місячному світлі розрізняю силуети людей, що сплять. З-під горіхів на майдані до мене досі долинає приглушений гомін розмов. У темряві, мов світляк, жевріє чиясь люлька — то згасає, то знову спалахує. Літо повільно добігає кінця. Сади знемагають під тягарем плодів. Востаннє я був у столиці ще замолоду.

Я прокидаюся до світанку й навшпиньки йду сходами вниз повз поснулих вояків, що хроплять і зітхають, зустрівшись у снах зі своїми матерями та коханими. З небес на нас дивляться тисячі зір. Воістину — тут ми на даху світу. Прокинешся серед ночі просто неба, і ця краса засліплює.

Вартовий біля воріт міцно спить, схрестивши ноги та тримаючи рушницю на руках, мов дитину. Комірчина брамника зачинена, його візок стоїть зовні. Іду далі.

— Приміщення для утримання в'язнів у нас немає,— пояснюю я.— Злочини тут трапляються не часто й зазвичай караються штрафом або примусовими роботами. Цей сарай, як бачите, просто прибудова до комори.

Усередині тісно й тхне. Вікон немає. Двоє затриманих лежать зв'язані на підлозі. Тхне від них — застарілою сечею. Кличу всередину охоронця:

— Принеси води, хай вони поминуться, і швидше, будь ласка.

Веду гостя до прохолодного сутінку комори.

— Цього року ми сподіваємося зібрати три тисячі бушелів із громадських земель. Ми сіємо тільки раз. Погода нам дуже посприяла.

Ми розмовляємо про пацюків і те, як контролювати їхню чисельність. Коли повертаємося до сараю, там пахне вологим попелом, а арештанти вже стоять навколішки в кутку. Один — старий, інший — хлопець.

— Їх затримали кілька днів тому,— розповідаю я.— Десь за двадцять миль звідси був набіг. Дивно, бо зазвичай вони тримаються подалі від форту. Цих двох затримали вже після цього. Вони стверджують, що не мають жодного стосунку до набігу. Не знаю. Можливо, вони кажуть правду. Якщо хочете з ними поговорити, я, певна річ, допоможу перекласти.

Обличчя хлопця напухле й розбите, одне око геть запливло. Сідаю перед ним навпочіпки й легенько плескаю по щоці:

— Слухай, хлопче,— промовляю я прикордонним діалектом,— треба поговорити.

Він не реагує.

— Прикидається,— каже охоронець.— Усе він розуміє.

— Хто його побив?

— Не я,— каже охоронець.— Він таким був, коли його привели.

— Хто тебе побив? — запитую в хлопця.

Він мене не слухає. Пильно дивиться за моє плече, але не на охоронця, а на полковника.

Я обертаюся до Джолла.

— Він, мабуть, ніколи такого не бачив,— показую жестом.— Я про скельця. Певно вважає, що ви сліпий.

Але Джолл на мою усмішку не відповідає. Схоже, у присутності в'язнів вони мають поводитись офіційно.

Сідаю навпочіпки перед старим:

— Послухай. Ти тут, бо тебе затримали за крадіжку худоби. Сам розумієш, це справа серйозна. Ти знаєш, що тебе за це можуть покарати.

Він облизує пересохлі губи. Його обличчя сіре й виснажене.

— Старий, бачиш цього добродія? Він приїхав сюди аж зі столиці. Він відвідує всі форти вздовж кордону. Його робота — знаходити правду. Це все, що він робить,— знаходить правду. Не хочеш розмовляти зі мною, тоді доведеться говорити з ним. Розумієш?

— Ясновельможний пане,— хрипко починає старий і прокашлюється.— Ясновельможний пане, ми нічого не знаємо про крадіжку. Вояки перестріли нас і зв'язали. Ні за що. Ми йшли сюди до лікаря. Цей хлопець — син моєї сестри. У нього гноянка, що ніяк не загоїться. Ми не злодії. Покажи ясновельможним панам свою гноянку.

Спритно, рукою та зубами, хлопчина розмотує лахміття на передпліччі. Останні шари пов'язки, зашкарублі від крові та гною, прилипли до шкіри, але він віддирає край тканини й показує мені побагровіле здуття.

— Бачите,— каже старий.— Ніяк не загоїться. Я вів його до лікаря, коли нас перестріли вояки. Ось і все.

Я і мій гість ідемо назад майданом. Повз нас, повертаючись із дамби, проходять троє жінок з кошиками випраної білизни на головах. Вони з цікавістю слідкують за нами очима, водночас їхні шиї залишаються напружено непорушними. Сонце пече.

— Ці в'язні — єдині, кого ми схопили за довгий час,— кажу я.— Проста випадковість: зазвичай у нас жодного варвара, якого можна було б вам показати. Цей так званий розбій не надто нам докучає. Поцуплять кілька овець чи відженуть якусь в'ючну тварину від каравану. Ми час від часу проводимо каральні рейди. Ці люди здебільшого з нужденних племен, худоби майже не мають, живуть

на землях уздовж річки. Так уже ведеться в їхньому житті. Старий каже, що вони з хлопцем йшли до лікаря. Припускаю, що це правда. Бо хто візьме в набіг старого із хворим хлопчиною?

Я раптом розумію, що заступаюся за них.

— Звісно, напевно не скажеш. Але навіть якщо вони брешуть, яка вам із них користь, оцих сіромах?

Я намагаюся втамувати роздратування, яке спричиняють у мене його критичне мовчання та дешева театральна таємничість темних щитків, що приховують здорові очі. Він іде, склавши перед собою руки, як жінка.

— Проте,— каже він,— я мушу їх допитати. Сьогодні ввечері, якщо це зручно. Зі мною буде помічник. Мені також знадобиться перекладач. Можливо, охоронець? Він розмовляє їхньою?

— Ми тут усі її розуміємо. Моя присутність вам не бажана?

— Вам буде нудно. У нас є сталі процедури, яких ми дотримуємось.

Тих криків, які лунають із комори і про які люди розповідають згодом, я не чую. Щомиті того вечора, зайнятий своїми звичними справами, я гадаю про те, що ж там відбувається, і навіть свідомо налаштовую власне вухо на регістр людського болю. Але комора — будівля масивна, з важкими дверима й маленькими віконцями, і розташована за різницею та млином у південному кварталі міста. До того ж те, що спершу було прикордонною заставою, а потім — фортом, із часом перетворилося на сільськогосподарське поселення, містечко з населенням три тисячі душ, у якому звуки життя та шум, що ним ці душі наповнюють теплий літній вечір, не стихають через те, що хтось десь там кричить. (Якоїсь миті я починаю виправдовуватися.)

Коли ми знову зустрічаємось із полковником Джоллом, я підводжу розмову до тортур.

— А якщо в'язень каже правду,— питаю я,— але бачить, що йому не вірять? Це ж жахлива ситуація. Уявіть: людина готова зізнатися, зізнається, їй уже нема в чому зізнаватися, вона зламана, але її змушують зізнаватися ще! І яка це відповідальність для того, хто допитує! Як ви взагалі розумієте, що людина сказала вам правду?

— Існує певна інтонація,— відповідає Джолл.— Голос людини, яка каже правду, набуває певної інтонації. Підготовка та досвід дають нам змогу її розпізнати.

— Інтонація правди! Ви здатні розпізнавати її в повсякденних розмовах? Спроможні зараз сказати, чи говорю я правду?

Наразі це найінтимніший момент за час нашого спілкування, проте полковник змітає його легким помахом руки.

— Ні, ви мене не так зрозуміли. Я кажу тільки про певні обставини, ситуацію, коли дошукуюся правди та маю вдатися до тиску, щоб її добитися. Спочатку я чую брехню, бо, знаєте, зазвичай це відбувається так: спершу брехня, потім я тисну, знову брехня, я тисну сильніше, відбувається перелам, потім ще трохи тиску — і, нарешті, правда. Ось так і здобувається правда.

Біль — це правда, усе інше під сумнівом. Ось що я виношу зі своєї розмови з полковником Джоллом, якого — з його доглянутими нігтями, світло-бузковим носовичком, вузькими ступнями в м'яких туфлях — уявляю десь у столиці, куди йому так кортить повернутися, десь у театральних фое, де він походить в антрактах, теревенячи зі своїми друзями.

(З іншого боку, хто я такий, аби стверджувати, що між мною і ним існує якась відстань? Я випиваю з ним, їм із ним, показую йому місцеві пам'ятки, надаю йому всебічну підтримку, як того вимагає лист із переліком його повноважень, і роблю ще багато чого. Імперія не вимагає від своїх слуг любові одне до одного, а лише виконання ними свого обов'язку.)

Звіт, який він подає мені як міському судді, лаконічний:

«Під час слідства у свідченнях в'язня було виявлено суперечності. Після того як йому було вказано на них, в'язень розлютився та скоїв напад на слідчого офіцера. Під час виниклої сутички в'язень сильно вдарився об стіну. Спроби повернути його до життя не мали успіху».

Для ясності картини, як того вимагає буква закону, я викликаю охоронця та прошу його надати свідчення. Він говорить, і я записую його слова: «В'язень зробився неконтрольований і напав на офіцера-відвідувача. Мене покликали допомогти його вгамувати. Коли я увійшов, бійка вже припинилася. В'язень був непритомний, і з його носа текла кров». Я вказую місце, де він має поставити підпис. Він почитиво бере від мене перо.

— Офіцер казав тобі, що мені відповідати? — тихо питаю його.

— Так, пане.

— Руки арештованого було зв'язано?

— Так, пане. Тобто ні, пане.

Я відпускаю його та заповнюю ордер на поховання.

А перед сном беру ліхтар, перетинаю майдан і завулками дістаюся комори. Біля дверей сараю вже інший охоронець — такий самий сільський хлопчина, що зараз спить, загорнувшись у коц. Коли я підходжу, цвіркун у коморі замовкає. Витягую засув, але охоронець не прокидається. Заходжу до сараю, високо тримаючи ліхтар, і усвідомлюю, що незаконно проникаю на землі, що віднині зробилися освячені чи споганені (якщо є хоч якась різниця), тому що зберігають таємниці Держави.

Хлопчина лежить у кутку на соломі, живий і здоровий. Здається, він спить, але його видає напружена поза. Його руки зв'язані спереду. В іншому кутку лежить довгий білий згорток.

Буджу охоронця:

— Хто наказав тобі залишити тіло тут? Хто зашив його в саван? Він чує гнів у моєму голосі.

— Це був чоловік, що прийшов з іншим добродієм, пане. Він був тут, коли я заступив на варту. Я чув, як він сказав хлопцеві: «Спатимеш зі своїм дідом, зігрієш його». Він удавав, що збирається зашити в саван і хлопчину, у цей самий саван, але не зробив цього.

Поки хлопчина непорушно лежить, заплющивши очі, ми виносимо тіло. У дворі, у світлі ліхтаря, що тримає охоронець, вістрям свого ножа я знаходжу шви, розпорюю їх і розкриваю саван, відгорнувши його з голови старого.

У сивій бороді запеклася кров. Губи розбиті й вивернуті, зуби зламані. Одне око закотилося, на місці іншого — кривавий отвір очниці.

— Закривай,— наказую я.

Охоронець зв'язує розкриті краї савану, але він знову розкривається.

— Вони кажуть, що він ударився головою об стіну. А ти як гадаєш?

Охоронець з острахом дивиться на мене.

— Знайди якусь шворку та міцно все зав'яжи.

Я піднімаю ліхтар над хлопцем. Він не ворушиться, та коли я нахиляюся, щоби торкнутися його щоки, він здригається, і тремтіння довгими хвилями стрясає його тіло з ніг до голови.

— Хлопче,— кажу я,— я тебе не скривджу.

Він перекочується на спину й виставляє зв'язані руки перед своїм обличчям. Вони опухли й побагровіли. Я починаю неохочливо копірситись у вузлах мотузки. Усі мої рухи біля цього хлопця якісь незграбні.

— Послухай мене: ти маєш сказати офіцеру правду. Єдине, що він хоче почути від тебе,— правда. Щойно він переконається, що ти кажеш правду, він тебе не чіпатиме. Але ти мусиш сказати йому все,

що знаєш. Ти маєш чесно відповідати на всі його запитання. Якщо буде боляче, не впадай у відчай.

Мені нарешті вдається впоратися з вузлами та послабити мотузку.

— Розітри руки, щоби розігнати кров.

Беру його руки до своїх і розтираю. Він із болем розгинає пальці. Нащо прикидатися: я зараз не кращий за матір, що втішає дитину між спалахами батькового гніву. І чудово розумію, як слідчий може носити дві маски, говорити двома голосами — суворим і ласкавим.

— Він щось їв сьогодні ввечері? — питаю охоронця.

— Я не знаю.

— Тебе годували? — питаю хлопця. Він заперечливо хитає головою. На душі в мене неспокійно. Я ніколи не мав бажання бути втягнутим у щось подібне. І чим усе це закінчиться, невідомо. Звертаюся до охоронця:

— Я вже йду, але ти маєш зробити три речі. По-перше, коли руки хлопчини відійдуть, зв'яжи їх знову, але не так міцно, щоби не набрякли. По-друге, залиш тіло там, де воно лежить, надворі. Не тягни його до сараю. На світанку я відправляю по нього похоронну групу, віддаси його їм. Якщо питатимуть, кажи, що це я наказав. По-третє, замкни зараз сарай і йди зі мною. Я візьму щось поїсти на кухні, і ти йому віднесеш. Ходімо.

Я не хотів у це вплутуватись. Я міський суддя, сумлінний чиновник на службі Імперії, що дослужує свій строк на цьому сонному прикордонні в очікуванні пенсії. Я збираю десятину й податки, порядкую над землями громади, забезпечую потреби гарнізону, командую молодшими офіцерами — єдиними офіцерами, які в нас тут є,— стежу за торгівлею, двічі на тиждень головую в суді. Решту часу я спостерігаю, як сходить і заходить сонце, їм і сплю, і мене все влаштовує. Після смерті я сподіваюся на три рядки

дрібним шрифтом в «Імперській газеті». Нічого, крім спокійного життя в тихі часи, я не просив.

Але торік зі столиці до нас почали доходити чутки про заворушення серед варварів. На торговців, що рухалися досі безпечними шляхами, почали нападати та грабувати. Зросли масштаби й зухвалість крадіжок худоби. Група чиновників, що проводила перепис населення, зникла, а згодом її знайшли похованою в неглибоких ямах. Під час інспекційної поїздки губернатора провінції в нього стріляли. Мали місце сутички з прикордонниками. Ширилися чутки, що племена варварів озброюються, тож Імперія має вжити запобіжних заходів, оскільки війна неминуча.

Сам я жодних ознак такого неспокою не спостерігав. До того ж я пересвідчився, що на віку кожного покоління хоч раз неодмінно здійснюється ця істерія щодо варварів. Немає жодної жінки на прикордонні, якій не наснилася б смаглява рука варвара, що з'являється з-під ліжка, аби схопити її за щиколотку; немає жодного чоловіка, який не жахався б, уявивши варварів, що бенкетують у його домі, б'ють посуд, палять завіси та ґвалтують його доньок. Усі ці фантазії породжено надто комфортним буттям. Покажіть мені полчища варварів, і тоді я в це повірю.

У столиці непокоїлися, що племена варварів із півночі та заходу можуть зрештою об'єднатися. Офіцерів Генерального штабу відряджали на кордон. Було посилено деякі гарнізони. На прохання торговців їхнім караванам надавали військовий супровід. І вперше на кордоні з'явилися співробітники Третього відділу Національної гвардії — охоронителі держави, спеціалісти, навчені розпізнавати найменші ознаки заколоту, прихильники правди, майстри допитів. Тож тепер, здається, безтурботні часи мого життя, коли я міг спати зі спокійним серцем, знаючи, що варто тільки мені десь там підштовхнути, щось там підкрутити, і світ рухатиметься далі

второваними шляхами, добігають кінця. Якби ж можна просто передати полковнику цих двох недоречних в'язнів, думаю я: «Ось, полковнику, фахівець тут ви, тож глянемо, що з цього вийде!» Якби я, як і планував, вирушив на кількаденне полювання, наприклад, у верхів'я річки, а потім повернувся й, не читаючи або побіжно переглянувши байдужим оком його звіт, поставив на ньому свою печатку, не ламаючи голови над тим, що означає слово «допит» і що насправді за ним ховається, мов примара-плакальник під надгробком. Якби я вчинив мудро, тоді, можливо, мав би тепер змогу повернутися до свого полювання, своїх уловчих соколів і ліних плотських утіх, чекаючи, поки припиняться провокації та стихнуть заворушення вздовж кордону. Але, на жаль, я нікуди не поїхав: лише на деякий час затулив свої вуха від криків, що долинали із сараю біля комори зі знаряддями праці, а потім уночі взяв ліхтар і пішов побачити все на власні очі.

Від обрію до обрію земля біла від снігу. Він падає з неба, де ховається джерело розсіяного світла, що лине звідусіль так, наче сонце розчинилось у серпанку, перетворившись на світле марево. Уві сні проходжу ворота казарми, їду повз голий флагшток. Переді мною розкинувся майдан, краї якого розчинились у сповненому світла небі. Стіни, дерева, будинки зіщулились, втратили цільність, відсунулися десь за край світу.

Коли я ковзаю площею, з білини починають виникати темні фігурки — то граються діти, що будують сніговий замок, на вершині якого вони поставили маленький червоний прапорець. Діти в рукавицях і чоботах, закутані від холоду. Вони носять сніг жменя за жменю, тинькуючи стіни свого замку, розбудовуючи його. Дихання відлітає від них білими хмарками. Вал навколо замку вже наполовину зведено. Я зосереджуюся, намагаючись розчутити їхнє чудернацьке й мінливе жебоніння, але нічого не спроможний

розібрати.

Я усвідомлюю свою масивність, розмір своєї тіні, тому не дивуюся, що діти розчиняються навколо мене, щойно я до них наближаюсь. Усі, крім однієї. Старша за інших, мабуть, навіть уже не дитина, вона сидить на снігу спиною до мене, з каптуром на голові, і ліпить ворота замку. Її ноги розставлено, руками вона копає, приплескує, ліпить. Я стою позаду та спостерігаю. Вона не обертається. Я намагаюся уявити обличчя, сховане між пелюстками її гострого каптура, але мені не вдається.

Хлопець лежить горілиць, голий, спить, дихає часто й неглибоко. Його шкіра блищить від поту. Уперше його рука без пов'язки, і я бачу яскраву рану, яку вона приховувала. Підношу ліхтар ближче. Його живіт та обидві пахвинні ділянки вкрито маленькими струпами, синцями та порізами, з деяких сочиться кров.

— Що вони з ним робили? — пошепки питаю охоронця — того самого юнака, що був учора ввечері.

— Ніж,— шепоче він у відповідь.— Просто маленький ніж, ось такий.

Він розставляє великий і вказівний пальці, показуючи. Стискаючи цей маленький повітряний ніж, він різко встромляє його в тіло хлопця, що спить, й обережно повертає лезо, мов ключ, спочатку ліворуч, потім праворуч. Далі виймає, його рука опускається, він завмирає та чекає.

Я стаю навколішки біля хлопчини, наближаю ліхтар до його обличчя та трясу за плече. Очі підлітка мляво розплющуються й знову заплющуються. Він зітхає, його часте дихання сповільнюється.

— Чуєш? — кажу я йому.— Тобі наснився кошмар. Ти маєш прокинутися.

Він розплющує очі й, мружачись від світла, дивиться на мене.

Охоронець приносить глечик із водою.

— Він може сісти? — питаю я. Охоронець заперечливо хитає головою. Потім підводить хлопця й допомагає йому сьорбнути води.

• • •

Далі — у повній книжці «В очікуванні варварів».

nashaknyga.com.ua